

OSMANLI KADI SİCİLLERİNDE FAİZ UYGULAMALARI: ÖRNEK KARARLAR ÜZERİNDEN BİR İNCELEME

Prof. Dr. Ahmet Burçin YERELİ¹
Yrd. Doç. Dr. Altuğ Murat KÖKTAŞ²
Arş. Gör. Ali Gökhan GÖLÇEK³
Arş. Gör. Bilal GÖDE⁴

Özet: Faiz, geçmişten günümüze kadar birçok medeniyette ekonomik yaşamın içinde yer almasına rağmen, üzerinde bir görüş birliğine varılamamış ve çoğu kez hoş karşılanmamış bir kavram olarak nitelendirilebilir. Paranın yaygınlaşmasıyla birlikte kullanım alanını genişleten faiz, birçok dinde olduğu gibi, İslam dininde de yasak olarak kabul edilmiştir. Bu çalışmada, Osmanlı Devleti'nde faiz uygulamaları incelenerek, kadı sicillerinde yer alan örnek olaylar üzerinden bir değerlendirme yapılmaya çalışılmıştır. Çalışmada kullanılan kadı sicilleri, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırma Merkezi (İSAM) tarafından yayınlanan sicil kayıtlarından oluşturulmuş ve örnek kararlar sadeleştirilerek kullanılmıştır. Bir Türk-İslam devleti olan Osmanlı Devleti'nde faiz diğer bir ifadeyle, riba, yasak olmasına rağmen, fıkhi bazı düzenlemeler ile bu yasak aşılına çalışılmıştır. Çalışma sonucunda, riba yasağına rağmen Osmanlı Devleti'nde uygulanan faiz uygulamaları incelenmiş olup, hangi alanlarda bu duruma rıza gösterildiği ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Faiz, Riba, Ribh, Osmanlı Devleti, Para Vakıfları.

Interest Implementations in Kadi Registries on Ottoman: A Review with Sample Decisions

Abstract: Although interest is took part in the economic life of many civilizations from the past to the present day, no consensus has been reached on it and it can often be regarded as an unfavorable concept. The interest, which has widened its usage area with the spread of money, has been accepted as a prohibition in Islamic religion as well as in many other religions. In this study, interest applications were examined in the Ottoman Empire and an evaluation was made based on the case studies in the kadi registers. The kadi records used in the study were formed by the registry records of the Islamic Research Center of the Religious Foundation of Turkey (ISAM) and sample decisions which were used in this study were simplified by the authors. In the Ottoman Empire, which was a Turkish-Islamic state, interest prohibition in other words, riba, was forbidden. This prohibition has been tried to transcend with some regulations.

Keywords: Interest, Riba, Ribh, Ottoman Empire, Cash Foundations.

Giriş

Faiz, paranın kullanımının yaygınlaşmasıyla birlikte tüm ekonomik sistemlere dâhil olmayı başarmıştır. Milattan önce de sonra da faiz, konusunda yetkili kurumlar ve kişiler çeşitli görüşler belirterek, faizin uygulanabilirliğini tartışmışlardır. Kelime manası olarak faiz, “kiralanan paranın kira bedeli” (TDK), “taşan, taşkın” (Sami, 2015:762), “ödünç verilen paraya karşı alınan kâr” (Devellioğlu, 2015: 285) gibi manalara gelmektedir. Tanımlardan da görüldüğü üzere, faiz kavramından bahsedilebilmesi için para ve fazla söz konusu olmalıdır. Tarihsel bir perspektifle ele alındığında genel kanının, paranın bir mübadele aracı olduğu ve paranın kiralınmasının adil olmayacağı noktasında bir görüşün olduğu görülecektir.

¹ Hacettepe Üniversitesi, İ.İ.B.F. Maliye Bölümü, aby@hacettepe.edu.tr

² Ömer Halisdemir Üniversitesi, İ.İ.B.F. Maliye Bölümü, altugmuratkoktas@ohu.edu.tr

³ Ömer Halisdemir Üniversitesi, İ.İ.B.F. Maliye Bölümü, aligokhangolcek@ohu.edu.tr

⁴ Pamukkale Üniversitesi, İ.İ.B.F. Maliye Bölümü, bgode@pau.edu.tr

Faiz kavramı tarihte çok eski çağlardan beri kullanılmaktadır. Örneğin, tarihte ilk kez M.Ö. 2000’li yıllarda Sümerlere ait belgelerde “*mas*” sözcüğü, faiz anlamında kullanılmıştır. Bununla birlikte, Asurlu tüccarlar da senetlerinde ilave etmek kökünden türeyen “*şibtum*” sözcüğünü kullanmış ve yıllık yüzde otuz (% 30) olarak belirlemişlerdir. Asur medeniyetinde var olan kredi sistemine göre, borç senetlerinde borç ve ödenecek faiz birlikte hesaplanarak kayıt altına alınmıştır. Diğer taraftan faizin zamanında ödenmemesi hususunda, aylık olarak faiz ilave edilmesi şeklinde bir yaptırım uygulanmıştır (Şahin, 2005: 425-427; Tabakoğlu, 2014: 64).

Paranın kullanım alanının genişlemesiyle birlikte, paranın faiz karşılığında ödünç verilmesi de yaygınlaşmıştır. Öyle ki, sermayesi olmayan küçük tüccar ve üreticiler ve hatta köylüler de, faaliyetlerini sürdürebilmek için yüksek faizlerle borçlanmış ve yaptırım aracı olarak da kölelik kurumunu kullanmışlardır (Ökte, 2008: 40). Antik Çağ filozoflarından Aristo, faiz kavramını, doğal olmayan yollardan servet edinme yöntemi olarak tanımlayarak, paranın mübadele aracı olarak kullanılması gerektiğini ve paradan para kazanmanın doğaya aykırı olacağını dile getirmiş ve bu düşüncelerini “*para yavru-lamaz*” diyerek dile getirmiştir (Rodinson, 1978: 61; Savaş, 2007: 59).

Aynı çağlarda Platon da paranın bir mübadele aracı olduğunu söyleyerek; malın parayla ve paranın malla değişiminin söz konusu olduğunu, kredi ve faizin uygun olmadığını söylemiştir (Ökte, 2008: 51). Bununla birlikte Antik Yunan’da Solon döneminde, para ve faiz ile ilgili birtakım düzenlemeler yapılmıştır. Bu doğrultuda, toplumsal güç için para biriktirmeyi engellemek amacıyla faiz oranı düşürülmüş, işe yaramadığı görülünce faiz oranları tekrardan yükseltilerek; yıllık yüzde yüz yirmi (% 120) ve aylık yüzde on (% 10) düzeyine çekilmiştir (Ülken, 1941: 9-10; Yereli, 2003: 10-11). Diğer taraftan Roma tarihinin ilk dönemlerinde de faizli işlemlerin yasaklandığına dair birtakım yasalar olduğu bilinmektedir. Örneğin, “*On İki Levha*” yasaları, tefeciliği yasaklayarak; faiz oranını tespit etmiş, M.Ö. 357 yılında yüzde on (% 10) olan faizi, M.Ö. 347 yılında yüzde beşe (% 5) düşürmüş daha sonraları ise “*Genucian*” yasaları ile tamamen yasaklamıştır (Savaş, 2007: 77-78; Ülken, 1941: 9).

Arapça “*riba*” olan faiz, İslamiyet’te de yasaklanmış ve haksız kazancın önüne geçilmesi amaçlanmıştır. Bu doğrultuda bir Türk-İslam devleti olan Osmanlı Devleti’nde de faiz hoş karşılanmamıştır. Ancak, uygulamalarda fikhî bazı kararlar alınarak, riba yasağının çiğnenmesi engellenmiştir. Bu cihette kişilerden ziyade kurumlara bir kolaylık sağlanmış ve “*ribh*” kavramı etrafında düzenlemeler yapılmıştır. Kelime manası olarak “*kâr, fayda, temettü*” anlamına gelen “*ribh*”ın kullanımı daha çok para vakıflarında görülmüştür. Osmanlı Devleti’nde sosyoekonomik hayatını doğrudan etkileyen para vakıfları, tebaanın ekonomik gücü açısından son derece önemli bir örgüt olarak dikkat çekmektedir. Önceleri yasaklanması söz konusu olsa da I. Süleyman Dönemi şeyhülislamlarından Ebussuûd Efendi bunun önüne geçerek, söz konusu para vakıflarının sosyal ve ekonomik hayat içerisindeki faaliyetlerinin devamı yönünde fetva vermiştir. Netice itibariyle Osmanlı Devleti’nde son dönemlere kadar, bir kredi sağlama mercii olarak çalışan para vakıfları hukuki statülerini koruyarak devam etmişlerdir.

Çalışmanın ilk bölümünde faiz kavramı incelenerek, tarihsel süreç içerisinde faizle alakalı görüşler ele alınmıştır. İlk olarak kısaca Sümer ve Asurlu medeniyetlerinde, sonrasında ise Antik Çağ ve Roma’da faiz incelenmiştir. Daha sonra ise İslamiyet’te var olan riba yasağı ve Osmanlı Devleti’nde bu yasağın nasıl uygulandığı anlatılmıştır.

İkinci bölüm ise, çalışmanın özgün yanını oluşturmaktadır. Bu noktada Osmanlı Kadı Sicillerinde yer alan faiz uygulamalarına ilişkin kararlar incelenerek, faiz-riba-ribh kavramlarının nasıl kullanıldığı ve ne tür kararlara hükmedildiği incelenmiştir.

1. Osmanlı Devleti'nde Faiz

Osmanlı Devleti bir İslam devleti olduğundan, kanunlar, şeriata uygun olarak hazırlanmıştır. Bilindiği üzere İslamiyet gerek kamu hayatını gerekse fertler arasındaki ilişkileri düzenleyen ve dini temellere dayanan bir tek kanunu, yani “*Şer’iat*”ı tanımıştır. Bu noktada “*kim Allah’ın indirdiğiyle hüküm etmezse işte onlar kafirlerin ta kendileridir*” (Mâide suresi, 44) ayeti bu görüşün dayanağı kabul edilmiştir (İnalçık, 2009: 319). Bu nedenle, Osmanlı Devleti, şeri hukuk ilkelerine uymaya özel bir dikkat göstermiştir (İnalçık, 1999: 97).

İslam’da faiz kavramı, “riba” kelimesi ile eş anlamlı kullanılmış ve kutsal kitap Kur’an-ı Kerim’de sadece bu sözcük yer almıştır. Örneğin⁵, “*riba yiyen kimseler, şeytan çarpan kimse gibi ayağa kalkarlar, bu ceza onlara ‘alışveriş de riba gibidir’ demeleri yüzündendir. Oysa Allah, alışverşi helal, ribayı da haram kılmıştır*” (Bakara suresi, 275); “*ey iman edenler! Kat kat arttırılmış olarak riba yemeyin*” (Ali İmran suresi, 130); “*insanların malları içinde artsın diye verdiğiniz riba, Allah yanında artmaz*” (Rum suresi, 39) gibi ayetlerle faizin (ribanın) İslam dinince yasaklandığı vurgulanmıştır.

İslam öncesi, cahiliye döneminde, “*ödünççü*” denilen kişiler borç isteyenlere, ödünç verilen paranın iki veya üç katı karşılığında para vermekte ve bu durum ticarete çok sık karşılaşılan bir uygulama olarak dikkat çekmektedir. Bu dönemde kullanılan “*cahiliye ribası*” şu şekilde açıklanabilir:

“*İslam öncesi dönemde riba, bir adamın başka birisinde alacağı olduğunda vadesinin gelmesi neticesinde gerçekleşirdi; vadesi geldiğinde alacaklı borçluya, ‘ödiyor musun, yoksa arttırıyor musun?’ diye sorardı ve eğer borçlu öderse, borç miktarı alınır. Aksi durumda borçlu miktarı artırır ve alacaklı da vadeyi daha ileri bir tarihe ertelerdi*” (Ahmad, 2003: 456).

İslam öncesi Arap Yarımadası dışında, örneğin Mısır ve Bizans’ta da faiz uygulamaları görülmüştür. Bizans İmparatorluğu’nda 528 yılında tacirler için uygulanan faiz oranı yüzde sekiz (% 8) iken, deniz aşırı ülkelerdeki tacirlere uygulanan oran yüzde on iki (% 12) ile sınırlandırılmıştır. Benzer şekilde, Mısır’da faiz oranı yüzde on iki (% 12) seviyesindeyken, Bizanslı tacirlerin etkisiyle bu oran yüzde ellilere (% 50) kadar çıkmıştır (Dalgın, 2010: 93).

Görüldüğü üzere, İslam öncesi coğrafyada faiz, yaygın olarak ticari faaliyetlerin içerisinde yer almıştır. Ancak bilindiği gibi, İslam diniyle beraber faiz (riba) yasak kılınmış, ticaret teşvik edilmiştir. Bir toplumda yaşayan bireyler, kendileri için mümkün olan üretimi yapmakta ve elde ettiği üretim fazlasını başkalarına satarak, bu satıştan elde ettikleri paraları ihtiyaçları ölçüsünde kullanmaktadırlar. Bu nedenle İslam’a göre alışveriş helal, riba ise haram kılınmıştır (Acar, 2010: 113). Özünde faiz kelimesinin karşılığı olarak kullanılan riba, bir değişimin tamamlanmasını geciktirme yoluyla elde edilen kazanç olarak tanımlanabilir. Bu doğrultuda, birtakım İslami düşünürler arasında riba ile faiz ayrımı yapılmakta ve iki kavramın algılanış olarak farklı normlardan oluştuğu savunulmuştur (Altan, 2010: 127).

İslam iktisadı özünde Kur’an ve hadislerin uygun gördüğü ilkelere dayanmaktadır. Ancak bu ilkeler, İslam’ın “*zamanın değişmesiyle hükümler de değişir*” kaidesi gereğince özel şartlarda farklı şekillerde yorumlanıp uygulanabilmiştir. Genellikle bu

⁵ Çalışmadaki Elmalılı Hamdi Yazır’ın mealleri kullanılmıştır.

değişiklikler topluma yönelik, sosyal adaleti sağlama amacıyla yapılmıştır (Tabakoğlu, 2005a: 23-24; Tabakoğlu, 2005b: 17).

Osmanlı Hukuku'nda kanunlarda şeriatın üstünlüğü Ebussuûd Efendi ile başlamıştır. Zira bir hukuk sisteminde devlet siyaseti son derece önemlidir. Ebussuûd Efendi ile birlikte eski örfî kanunlar gözden geçirilmiş ve I. Ahmed dönemindeki “*Kanunnâme-i Cedit*” ile bu süreç kesinleşmiştir. Böylelikle, Osmanlı devlet hukuku İslamileşmiş olmuştur (İnalçık, 2013: 123). Şeri hükümlerin Osmanlı hukukundaki önemi Ebussuûd Efendi dönemindeki bir davada daha iyi anlaşılabilir:

“*Emanla gelen harbiler, Amr-i zimmi üzerine bir hususta şehadet eyleseler, Padişah-ı alempenah, 'harbilerin zimmi üzerine şehadetleri tutula' deyu ellerinde temessükleri olucak, mezburların üzerine şehadetleri kabul olunur mu? Elcevap: Asla olunmaz, ahidnamelerinde ol kaydı cehele-i küttab yazmışlardır, na-meşru olan nesneye emr-i sultani olmaz*” (Düzdağ, 1972: 98).

Bu kararda padişahın yabancı ülke vatandaşı olan gayrimüslimlerin şahitliklerini kabul ettiği, ancak Ebussuûd Efendi bu uygulamanın şeri hükümlere aykırı olduğunu ve padişahın şeri kanunlara aykırı bir karar veremeyeceğinin fetvasını vermiştir.

İslam iktisadı da tıpkı hukuk alanındaki gibi şeri hükümler dikkate alınarak oluşturulmuştur. İslam iktisadı adalet unsuru çerçevesinde yapılanmış ve kul hakkı ilkesi temeline dayanmaktadır (Tabakoğlu, 2010: 19). Bununla birlikte Osmanlı hukukçu ve bürokratları, toplumun ve devletin ihtiyaçlarına karşılık vermek için birçok zaman “*is-tihisan*” prensibini yani, Müslüman cemaatin genel menfaati ilkesini de uygulamışlardır (İnalçık, 2005: 40).

Faiz konusu, İslam dünyasında olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de çok fazlaca tartışılmış ve farklı uygulama alanları bulmuştur. Faiz, riba, ribh gibi kavramlar, uygulama alanında farklı şekillerde kullanılmıştır. Faizin ribadan farklı olduğu tartışmaları ilk olarak Mısır'da Posta Yatırım Sandığı kayıtlarında görülmüştür (Özsoy, 1993: 283). Söz konusu kayıtlarda halktan toplanan paraya karşılık yapılan ödemelere riba yerine, ribh yani kar ve fayda anlamına gelen faiz kelimeleri kullanılmıştır. Bu ayrıma gidilmesinde, Kur'an'da yasak kılınan ribanın, katbekat artan olduğu fakat, kanuni faizin yasaklanmadığı görüşü etkili olmuştur. Bununla birlikte, ribanın dini ve sosyal hayatla ilişkili olmasına rağmen, faizin ekonomik bir kavram olarak kullanılması da bu ayrıma gidilmesini destekler nitelikte görülmüştür (Uludağ, 1998: 89, 101). Ayrıca, yasak kılınan ribanın, Cahiliye ribası olduğu, faizin ondan farklı olduğu görüşü de ayrımın temel dayanakları arasında yer almıştır.

İslam Hukuku'nda kar olarak kullanılan “*rihb*” kavramı, sermayenin türlü işlemler yoluyla dönmesi neticesinde elde edilen artış anlamına gelmektedir, yani bir çeşit artış veya çoğalma manası vardır. Bununla birlikte genellikle ticaretten elde edilen para kazancını ifade etmek için de kullanılmıştır (Hammad, 1996: 280). Riba ise, herhangi bir akitte, anlaşma sırasında karşılıksız olarak taraflardan birisine şart koşularak sağlanan fayda olarak bilinmektedir. Ribanın İslam'da yasaklanmasının nedeni de buradan, karşılıksız bir fazlalık söz konusu olmasından, kaynaklanmaktadır. Ayrıca, borç verme durumunda şart koşulması halinde de riba söz konusu olacaktır. Örneğin, B kişinin, A kişisinden borç para talep etmesi olayında; A kişinin B'ye herhangi bir koşul sunmadan, bu parayı vermesi ve kararlaştırılan tarihte borçlu B'nin bu parayı aynı miktar olarak geri ödemesi durumunda riba söz konusu olmayacaktır. Ancak, borç veren A, sözleşme sırasında bir şart sunmuş olsaydı veya vade tarihinde verilen paranın üstünde bir rakam talep etseydi, riba ortaya çıkacak ve İslam hukukunca yasak kılınmış bir işlem yapılmış olacaktır.

Faizin yasaklanması durumunda, piyasadaki paranın değeri dikkate alınmamakta ve ekonomik sorunlar ortaya çıkmaktadır. Bu durumda, mevzubahis olan etkilerden arınma niyetiyle “*sıfır reel faiz*” uygulanması yani, faizin enflasyona endekslenmesi söz konusu olmuştur (Nakvi, 1985: 157-158). Günümüzde de hala destek bulan bu görüş, fıkıh yönünden sakıncalı bir uygulama olarak görülmektedir.

Bu bilgiler ışığında, İslam dünyasında ribanın faizden farklı olduğunu doğrular nitelikte sağlam dayanaklar yer almamaktadır. “(...) *ribanın yasaklanması, borç para üzerinden alınan her türlü fazlalığın yasaklanması anlamı taşır. Adının; tefecilik, faiz ya da sermayenin kazancı olması durumu değiştirmez*” (Mannan, 1980: 228).

Öte yandan, faizin yasaklanmasıyla birlikte, İslam ekonomisinde farklı yollar denenerek, yasadışı çalışmaya çalışılmıştır. Bunlar “*mudaraba*” denilen Arap kültüründe çokça görülen kar ortaklık anlaşmaları ve devletin belirleyeceği gölge fiyat uygulaması olarak görülmüştür (Nakvi, 1985: 159, 175). Ancak iktisaden bilindiği üzere, kar ve faiz birbirinden bağımsız değişkenler değildir ve her iki uygulamada da aslında faiz söz konusu olacaktır. Ribanın katı bir şekilde yorumlanması, İslam dünyasında ve doğal olarak Osmanlı Devleti’nde de para ticaretinin önce Hristiyanlara sonra da Yahudilerin tekeline geçmesine neden olmuştur (Çağatay, 1971: 43).

Ekonominin ve paranın yönetiminin Müslüman cemaatin elinden kaymasını engellemek ve sosyal adaleti sağlamak amacıyla para vakıflarının önünün açıldığı söylenebilir. Filhakika II. Mehmed döneminde, askeri birliklerin ihtiyacı olan etlerin, satın alınması amacıyla 24.000 altın lira vakfedildiği, benzer düzenlemenin I. Süleyman döneminde de para vakıflarının birleştirilmesi şeklinde yapılarak uygulandığı bilinmektedir (Döndüren, 1998: 64; Şimşek, 1986: 208). Bu düzenlemeye başvurulmasının temel nedeni, piyasadaki et fiyatlarının yükselmesini ve sosyoekonomik dengenin bozulmasını engellemektir.

Genellikle yerleşik veya gezgin tüccarların ihtiyaç duydukları krediler, kişilerden ve daha çok vakıflardan sağlanmıştır. 16. yüzyılın ortalarında büyük şehirlerde, özellikle İstanbul’da, faizle borç veren çok sayıda dini vakıf yer almıştır. Fakat bu vakıflar, 16. ve 17. yüzyıllarda yaşanan mali bunalımın etkisiyle ve enflasyonun artmasıyla azalmaya başlamıştır. Bu tür olumsuzluklara rağmen bu vakıflar, 17. yüzyılın ikinci yarısında yapılan bağışlarla yeniden yaygınlığını korumuştur (Faroqhi, 2006: 618). Örneğin, 1546 yılına ait bir yazım defterinde tutulan kayda göre, 1456-1551 yılları arasında sadece İstanbul’da kurulan ve faaliyette bulunan 1.161 tane para vakfı belirlenmiştir (Döndüren, 1998: 65). Ulemanın belirli bir kesimi, bu tür vakıfları gayrimeşru kabul etmiştir. Zira onlar, faizle borç veren dini vakıfları, dinin koyduğu faiz yasağını çiğnediğini dile getirmişlerdir (Faroqhi, 2006: 618).

I. Süleyman döneminde Ebussuûd Efendi, faizlerin belirli sınırlar içerisinde uygulanmasını savunarak, “*faizlerin ilgası birçok vakfın iflasına yol açar, bu da Müslüman cemaatinin zararına yol açar*” demiştir (Faroqhi, 2006: 620). Bunu yaparken, binlerce yoksul insanın, ulemanın, öğrencilerin ve imaretlerin bundan yararlandığı ve kaldırılması durumunda bunların büyük zarar göreceğini öngörmüştür. Böylece toplumun faydası ilkesi söz konusu olduğundan, para vakıfları şeriat tarafından onaylanmıştır (İnalçık, 2005: 40). Dönemin şeyhülislamı Ebussuûd Efendi, aslında bir nevi kamu yararını gözeterek böyle bir karar vermiştir.

Nakit paranın vakfedilmesine ilişkin şer’i görüşler, farklılık göstermesine rağmen, Ebussuûd Efendi’nin nakit parayı taşınır mal kapsamına almasıyla bu sorun aşılıp, para vakıflarının önü açılmış ve Osmanlı ekonomisinde büyük bir finansman aracı olarak kullanılmaya başlanmıştır (Döndüren, 1998:64). Ancak dönemin alimleri bu konu hakkında fikir birliğine varamamıştır. Örneğin, Hanbeli mezhebinden bir alim olan

Mehmed Birgivi, para vakıflarının ribaya bulaştığını ve dolayısıyla şeriata aykırı olduğunu dile getirmiş ve Ebussuûd Efendi'ye açıkça tepki göstermiştir. Oysaki çoğu Osmanlı hukukçusu ve bürokrati, toplumun ve devletin ihtiyaçlarına karşılık vermek için birçok zaman “*istihsan*” prensibini yani, Müslüman cemaatin genel menfaati ilkesini uygulamıştır (İnalçık, 2005: 40).

Vakıflar dışında bir başka kredi kaynağı ise özel kişiler tarafından verilen borçlar olmuştur. Örneğin, 17. yüzyıl Halep kadı sicillerindeki kayıtlara göre, borç alacak-verecek davaları arasında; Müslümandan- Müslümana 122 vaka, askerden köylüye 239 vaka, toplamda ise 707 vaka tespit edilmiş ve borç veren vakıf sayısı 11 olarak kayıt altına alınmıştır (Faroqhi, 2006: 619).

Özetle, dönemin kredi işlemlerinin çoğunda faiz alınıp verilmiştir. Bazı gayri resmi kurallara göre belirlenen “*adil*” faiz haddi, % 10- 20 arasında değişmiş ve dini vakıflar bu oranı % 15 olarak kabul etmiştir (Faroqhi, 2006: 620). Bu oranlar Osmanlı uleması içerisinde tepki görmesine rağmen, daha çok tefecilik ve tefecilere karşı şiddetli bir tepki gösterilmiş ve tepkinin odağı faiz değil yüksek faizler olmuştur.

2. Kadı Sicillerinde Faiz Uygulamaları

Çalışmada kadı sicillerinden örnek hükümlere yer verilmiştir. Kadılar tarafından şer'i mahkemelerde tutulan bu kadı sicilleri; “*mahkeme defterleri*”, “*şer'iyye defterleri*”, “*kadı defterleri*” gibi farklı isimlerle de bilinmektedir (Pay, 2001: 88). Diğer taraftan kadı sicilleri sadece, mahkemeye intikal etmiş hukuki anlaşmazlıkları değil, her türlü kayıt gerektiren işlemlerin tutulduğu bir defter olarak kullanılmıştır. Günümüzde noter kayıtlarına benzer bir yapıda olan kadı sicillerinde; her türlü alım-satım, bağış-ödünç işlemleri, belediyecilik ile ilgili kararlar, esnaf ve ticari hayatı ilgilendiren düzenlemeler, vakıflara ait sosyal ve ekonomik işlemler, vergi ve fiyat düzenlemeleri, evlenme-boşanma vakaları vs. gibi birçok değişik karar kayıt altına alınmıştır (Aydın, 2008: 11).

Osmanlı Devleti'nde kadılar hüküm verirken genellikle fıkıh kitaplarından yararlanmıştır. Bunlar “*Mültaka al-Abhur*” ve “*Dürer ve Gurer*” isimli kitaplardır. Bahsi geçen kitaplarda, riba meselesinde, “*cinsi cinsi ile fazlaya vermek ribadır*” hükmünü yorumlayan kadılar, bazı kararlar almıştır. Örneğin kadıların verdiği; bir hayvanın sütünü, kendi cinsinden farklı bir hayvanın sütü ile, buğdayı unla, zeytini zeytinyağı ile, iç yağını etle fazlaya satmak caizdir şeklinde kararlar verilmiştir (Çağatay, 1971: 44).

Diğer taraftan Osmanlı Devleti'nde vakıflara para bağışlanması da çok sık görülen bir uygulamadır. Bu tür bağışlarda bağışı yapan kimse, paranın vakıf tarafından işletilmesi suretiyle kazanılacak olan “*ribh*”in, hangi alanlara, hangi miktarlarda kullanılacağını şart olarak sunma hakkına sahipti. Balat kadı sicillerinde 480 numaralı hükümdede de görüleceği üzere, bağışı yapan kimse, paranın kullanım alanını ve miktarını belirleyerek bağışını yapmıştır:

“Edirne şehrindeki merhum balaban paşa vakfına mütevellî olan emekli Hasan b. Abdullah halis niyet ve temiz hissiyatla üç bin akçesini vakfetmiştir. Adı geçen vakıf adına belirtilen miktar akçenin yıllık olarak eksiksiz fazlasız %10 ribh ile işletilmesini şart almıştır. Ribhdan Allah'ın rızık verdiğinden her sene 250 akçeyi mescitte namazdan sonra Kur'an-ı azimden aşr (on ayet) okuyan kimseye tayin etmiştir. Her sene 50 akçeyi de vakfın mütevellisine tayin etmiştir. Aşr okunma işini hayatı boyunca istediği şahsa vermek yetkisini kendine şart kıldı. Kendisinden sonra aşr-ı şerif okunma işini mescitte müezzin olacak kimseye şart kıldı. Vakıf miktarı belli olan akçeyi tescil için Müslühiddin b. ( )'ye teslim etmiştir. O da miktarı teslim alıp diğer mütevelliler gibi tasarrufla bulunmuştur. Adı geçen mütevellî ile karşı karşıya sözle tasdik etmişlerdir. Bu vakıf işleminin üzerinde imzası bulunan hâkim önce vakfın uygunluğuna daha sonra da gerekliliğine hükmetmiştir. Vakfeden kişinin geri isteme talebi ve mütevellinin teslim işlemine direnmesi sonrasında hâkim karşısında çekişme ve karşılıklı hak iddiası hasıl olmuştur. Daha önce zikredilen

hâkim İmam-ı Ebu Yusuf ve İmam-ı Muhammed geleneğine uyarak vakfın uygunluğuna ve gerekliliğine hükmetti” (Balat 02, Hüküm: 480).

Yukarıdaki örnekte, Hasan b. Abdullah isimli vatandaş, gönüllü olarak Balaban Paşa vakfına üç bin (3.000) akçesini bağışlayacağını taahhüt etmiş ve bu bağışına şart olarak, bağışladığı miktarın yüzde on (% 10) ribh ile işletilmesini ve bu ribhtan doğan gelirin bir miktarını vakfın mütevellî heyetine ve mescidin müezzine verilmesini istemiştir.

Para vakıflarının borç para vermesi durumunda, ortaya çıkan fazlalık ribh olarak nitelendirilmiş ve bu niyetle borç para verilmesinde herhangi bir beis görülmemiştir. Daha önce de bahsedildiği üzere, borç para veren vakıfların, uyguladığı ribh oranı yüzde on-yirmi (% 10-20) arasında değişmiştir. Bu durum Balat kadı sicillerinde yer alan 145 numaralı hükümde örneklendirilmiştir:

“Dukakinzâde Mehmed Bey Vakfı'nın Abdülkerim b. Mustafa, Mevlânâ Ahmed b. Hasan ve Abdülaziz b. Mahmud'un şahitlikleri ile sabit olan Mehmed Çelebi Efendi b. Ramazan'ın borç cihetinden vakıftan almış olduğu bin altın ve bu borçtan ortaya çıkan ribh cihetiyle yüz altmış altı altını da cem edip toplamda bin yüz altmış altı altını adı geçen şahitler huzurunda vakıf temsilcisi Ali Çelebi b. Mustafa'ya teslim etmiştir. Ali Çelebi b. Mustafa belirtilen miktarı teslim aldığı şahitler huzurunda kabul etmiştir. Adı geçen Ali Çelebi b. Mustafa teslim aldığı yüz yüz ve yüksek sesle söyleyerek tasdik etmiştir. Deftere böylece kayıt olunmuştur” (Balat 02, Hüküm: 145).

Bazı durumlarda vakıflar murabaha (bir miktar ilave ederek ödünç para alıp verme işlemi) adı altında para alışverişinde bulunmuştur. Aşağıdaki örnekte, vakfın mütevellî heyeti üyelerinden birinin, görevini başka birine devretmesi sırasında, üzerindeki para ve görevleri kadının huzurunda sayarak kayıt altına alınmasını istemiştir:

“Havâss-ı aliyye kazâsına tâbi Hasköyde mevcut olan İstabl-ı âmire Mescidi vakfına mütevellî olan Mahmud Bey b. Mehmed mahkeme oturumunda Mustafa b. Ramazan şahsında adı geçen vakfın işlerini yerine getirmeye kadir olmadığını kendi isteğiyle görevinden çekildiğini alışverişte kullanımı yasak olan hurda akçe ile on dört bin akçe olup bir miktar faizle borç verilmesinde faiz olup on iki bin akçe teslim eyledim demiştir. Mustafa b. Ramazan Efendi adı geçen vakfın işlerini yerine getirmeyi taahhüt ve adı geçen meblağı Mahmud Efendiden tastamam teslim aldığı beyan etti ve bu da kayıt altına alındı” (Hasköy 05, Hüküm: 437).

Para vakıflarınca uygulanan ribh, zamanla ticari hayata da yansımış ve ekonomik faaliyetlerde çok sık kullanılan bir kriter olarak görülmüştür. Üsküdar kadı sicillerinde 36 numaralı hükümde, bu uygulamanın ticari faaliyetlere nasıl yansıdığı gösterilmiştir:

“Olay şudur ki Resul b. Lütfullah mahkeme oturumunda ifade ederek: adı geçen Mustafa ile üç yüz akçelik arpa alıp sattık, tamamı bir yıla kadar bahsedilen miktar bera-berce arpa alıp sattık, senede katiyen bana bir akçe yahut bir parça ribh göstermedi ve söz konusu miktarın yüz elli akçesini verdi. Hacı Mustafa üç yüz akçelik arpa ile bir yıllık sermaye ve emek ortaklığı yaptık ama mahsulü ve ana malı yarı yarıya paylaştık demiştir. Hacı Mustafa'dan delil talep olduğunda ise delilden aciz olduğu görülmüştür. Adı geçen Resul'e yemin ettirilip elini Mushaf'ı şerife bastırılıp yemin billah ettirilerek söz konusu malın yüz ellisi adı geçen Hacı Mustafa'dan alınması hükmolunmakla deftere kayıt altına alınmıştır” (Üsküdar 05, Hüküm: 36).

Bununla birlikte, Osmanlı Devleti'nde faiz, klasik dönemden beri açık bir şekilde uygulanmasa da hileli satış yolu ile veya kar getirici rehin verme yoluyla kullanılmıştır (Çağatay, 1971: 44). Bu kullanım kadı sicillerinde aşağıdaki gibi kayıt altına alınmıştır:

“Çengel Köyden Erkin bt. Derviş, Mustafa b. Abdullah'tan aldığı borca karşılık bağıni rehin vermiştir. Çengel Köyden Erkin bt. Derviş Mustafa b. Abdullah'tan şahitler huzurunda kabul ederek ve resmi olarak Kasım ayında faiz ve borcun aslı ne ise teslim etmek

üzere 5 bin akçe aldım ahalinin indinde hudutları belli bağımı rehin verdim demiştir ve vaka kayıt altına alınmıştır” (Üsküdar 84, Hüküm: 482).

İslam Hukukunda haram kılınmış olan riba, kadı sicillerinde yer alan hükümlerde de yasak olarak değerlendirilmiştir:

“Ekmekçi sınıfından Kalos v Padif adlı gayrimüslim vatandaş (zımnî) mahkeme oturumunda Sanfesi v. Larikten davacı olduğunu bildirip adı geçen Sanfesinin zimmetinde senetle sabit olan doksan gurus hakkı olduğunu, altmış kuruşun daha önce teslim alıp geriye kalan otuz kuruşun Sanfesinin zimmetinde olduğu ve bu otuz kuruşun Sanfesiden tahsil edilmesini talep ettiğini istemiştir. Adı geçen Sanfesi'ye sorulduğunda ise cevabında ödenen altmış kuruşu kabul edip kalan otuz kuruşun riba (haksız faiz, tefecilik) olduğunu iddia etmiştir. Sanfesi'ye delil göstermesi sorulduğunda delil göstermekten aciz olması sebebiyle otuz kuruşun riba olmadığına hükmolunup Padif'e yemin billah etmesi sorulup, padifin İncil ve İsa Aleyhisselam üzerine yemin ederek, otuz kuruşun Padif'e teslimine hükmolunup teslimin Sanfesi'ye tembih edilerek kayıt edilmiştir” (Bab 54, Hüküm: 323).

Görüldüğü üzere, kadı sicillerinde sadece Müslüman cemaate ilişkin kararlar yer almamış, gayrimüslim cemaatlerin sorunları da kadı huzurunda çözüme kavuşturulmuştur. Bab Mahkemesinin 54 numaralı sicilinin 323. hükmü incelendiğinde, gayrimüslimler arasındaki borç para verme işleminde ortaya çıkan ribanın, dava konusu olduğu görülmektedir.

Sonuç

Faiz, kadim devletlerden buyana gerek dini gerekse ahlaki bakımdan yaygın olarak tartışılmış ve genel olarak uygun görülmeyle karşı çıkmış bir uygulamadır. Özellikle herhangi bir faaliyette bulunulmadan elde edilen kazancın, gayri-ahlaki olduğu ve bu nedenle yasaklanması gerektiği, farklı kesimlerden filozof ve düşünürler tarafından ısrarla savunulmuştur. Bununla birlikte paranın zaman değerinin varlığı ve likitten uzun dönemlerde ayrı kalınması ya da borç-alacak ilişkisinin yüksek risk barındırması gibi nedenlerle, gündelik hayatta faiz dışında fakat faiz benzeri çözümler arandığı ve uygulamaya konulduğu bilinmektedir.

Osmanlı Devleti, altı asır üç kıtada hüküm sürdüğü topraklarda, genel yönetim zihniyeti çerçevesinde, yerel gelenek ve göreneklere bağlı kalmış, özellikle gündelik yaşamın temel dinamiklerine aşırı müdahalelerde bulunmamıştır. Tebaanın temel inanç, ibadet ve mülkiyet hakkına karışmayarak, toplumun devlete güven duymasını sağlamıştır. Şer-i hükümlerin egemen olduğu toplumsal yapının, bahsedilen bu düşünce kapsamında, farklı uygulamalara da konu olduğu görülmektedir. Bu bağlamda çalışma, Osmanlı İmparatorluğu'nda sosyoekonomik hayat kapsamında faiz uygulamasını konu edinmektedir. Gündelik hayatın en önemli kaynakları olan, mahkeme kararlarının yer aldığı 1500-1700 yılları arasında İstanbul Kadı Sicillerinin kullanıldığı çalışma, şer-i hükümlerin aksine yer verilen faiz uygulamalarını, seçilmiş örnekler çerçevesinde incelemiş ve bu yönüyle özgün yanını oluşturmuştur.

Kadı sicilleri üzerinde yapılan incelemeler sonucunda, her ne kadar dini öğeler taşımadığı ileri sürülse de, mahkeme kararlarında faiz uygulamalarının konu edinildiği tespit edilmiştir. Bu bağlamda, faiz uygulamasının gerek örfî gerek dini gerekçelerle yasak olmasının yanı sıra, kadı uygulamalarının, sosyoekonomik hayatın temel gereklerinden ayrı hareket etmediği ve ekonomik hayatın işleyişine katkı doğrultusunda, kararlarda faiz olgusuna yer verildiği belirlenmiştir.

KAYNAKÇA

Acar, A. (2010). “İslami İktisad’ın Esasları isimli Kitabın Para ve Faiz ile İlgili Kısımlarının İncelenmesi”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi: İslam İktisadı Özel Sayısı*, 111-124.

- Ahmad, Z. (2003). "Riba Teorisi", (çev. A. R. Gül), *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (44,1), 453-465.
- Altan, M. (2010). "Faizsiz Bankacılığın Temelleri", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi: İslam İktisadi Özel Sayısı*, 125-140.
- Aydın, M. (2008). *İstanbul Kadı Sicilleri*. (Düz. C. Yılmaz). İstanbul: İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM).
- Çağatay, N. (1971). "Osmanlı İmparatorluğu'nda Riba-Faiz Konusu Para Vakıfları ve Bankacılık", *Vakıflar Dergisi*, 9, 39-57.
- Dalgın, N. (2010). "Faiz Yasağıyla İlgili Farklı Yaklaşımlar", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi: İslam İktisadi Özel Sayısı*, 77-110.
- Devellioğlu, F. (2015). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- Döndüren, H. (1998). "16. Yüzyıl Kültürümüzde Finansman ve İstihdam Politikası", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (7,7), 59-76.
- Düzdağ, M. E. (1972). *Şeyhülislam Ebussuud Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı*. İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Faroqhi, S. (2006). "Krizler ve Değişim: 1590-1699", H. İncelik & D. Quataert (Der.) içinde, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi* (Cilt 2, s. 545-758). İstanbul: Eren Yayıncılık.
- Hammad, N. (1996). *İktisadi Fıkıh Terimleri*. (Çev. R. Ulusoy). İstanbul: İz Yayıncılık.
- İncelik, H. (1999). "Osmanlı İmparatorluğunda İslam", (Haz. V. Akyüz) içinde, *Osmanlı'da Din Devlet İlişkisi*. Antalya: Ayışığı Yayınevi.
- İncelik, H. (2005). *Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet*. İstanbul: Eren Yayıncılık.
- İncelik, H. (2009). *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi Üzerinde Arşiv Çalışmaları, İncelemeler*. İstanbul: Eren Yayıncılık.
- İncelik, H. (2013). "Şeriat ve Kanunnâme", F. Emecen, İ. Keskin, A. Ahmeybeyoğlu (Haz) içinde, *Osmanlı'nın İzinde: Prof. Dr. Mehmet İpşirli Armağanı* (Cilt 2, s. 121-124). İstanbul: Timaş Yayınları.
- İSAM. (2008). *İstanbul Kadı Sicilleri, Bab Mahkemesi 54 Numaralı Sicil (H. 1102)*. İstanbul: İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM).
- İSAM. (2008). *İstanbul Kadı Sicilleri, Balat Mahkemesi 02 Numaralı Sicil*. İstanbul: İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM).
- İSAM. (2008). *İstanbul Kadı Sicilleri, Hasköy Mahkemesi 05 Numaralı Sicil (H. 1050)*. İstanbul: İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM).
- İSAM. (2008). *İstanbul Kadı Sicilleri, Üsküdar Mahkemesi 05 Numaralı Sicil (H. 930)*. İstanbul: İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM).
- Mannan, M. A. (1980). *İslam Ekonomisi*. (Çev. B. Zengin ve T. Ömeroğlu). İstanbul: Fikir Yayınları.
- Nakvi, H. (1985). *Ekonomi ve Ahlak*. (Çev. İ. Kutluer). İstanbul: İnsan Yayınları.
- Ökte, S. (2008). "Antik Çağda İktisadi Düşünce", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, (7,24), 37-62.
- Özsoy, İ. (1993). *Faiz ve Problemleri*. İzmir: Nil Yayınları.
- Pay, S. (2001). "Bursa Kadı Defterleri ve Önemi", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (10,2), 87-95.
- Rodinson, M. (1978). *İslam ve Kapitalizm*. (Çev. O. Suda). İstanbul: Hürriyet Yayınları.
- Sami, Ş. (2015). *Kâmûs-ı Türkî*. (Haz. R. Gündoğdu, N. Adıgüzel, E. F. Önal). İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık.
- Savaş, V. F. (2007). *İktisatın Tarihi*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Şahin, H. A. (2005). "Asurlu Tüccarların M.Ö. 2 Bin Yılın İlk Çeyreğinde Anadolu'da Faiz Uygulaması", *Bellekten Dergisi*, (69, 255), 425-465.
- Şimşek, M. (1986). "Osmanlı Cemiyetinde Para Vakıfları Üzerinde Münakaşalar", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (27,1), 207-220.
- Tabakoğlu, A. (2005a). *İktisat Tarihi*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Tabakoğlu, A. (2005b). *İslam İktisadi*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.

- Tabakoğlu, A. (2010). “Bir İlim Olarak İslam İktisadı”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi: İslam İktisadı Özel Sayısı*, 11-34.
- Tabakoğlu, A. (2014). *Türkiye İktisat Tarihi*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Uludağ, S. (1998). *İslam'da Faiz Meselesine Yeni Bir Bakış*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Ülken, H. Z. (1941). *İçtimai Doktrinler Tarihi*. İstanbul: Yenidevir Basımevi.
- Yazır, E. H. (2013). *Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali*. İstanbul: Huzur Yayınevi.
- Yereli, A. B. (2003). *Ekonomik Özgürlükler & Türkiye'de Devlet-Birey İlişkisi*. Ankara: Gazi Kitabevi.